

szépen megrajzolt ábrákra és térképekre. A nyomda is kitett magáért, a kitűnő minőségű papír és a keménytáblás borító láttán némi borongással gondolhatunk saját kiadványaink technikai paramétereire...

A könyvek borítójának tartalmi részéről viszonylag ritkán emlékeznek meg a recenziókban, itt azonban mindenképpen szólni kell róla. Nincs szó semmiféle technikai bravúrról, a könyv borítóján mindössze egyetlen fénykép van. Az viszont létéval. Rudolf HARTMANN 1930-as években a Tolna megyei Mőzs községben készített felvételén két német népviseletbe öltözött fiatal leány mosolyogva ismerkedik az utca közepén állványra állított fényképezőgéppel. Ennél frappánsabban aligha lehetett volna kifejezni, hogy miről is szól a kötet.

DÖVÉNYI ZOLTÁN

Nemes Nagy József: A tér a társadalomkutatásban. – Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Ember–település–régió sorozat, Budapest, 1998. 262 old.

Igen régóta várt szakkönyvvel lett gazdagabb a hazai tértudomány – és vele együtt természetesen a geográfia – NEMES NAGY József fenti című elméleti munkájának megjelenésével. Különösen jó érzést kelt, hogy földrajzosaink – és a térbeliség különféle vetületeivel foglalkozó szakemberek – még az ezredforduló előtt kézbe vehetnek egy szakmailag magas színvonalú, jól megírt, a térbeliség problémaköréről átfogóan tömör áttekintést nyújtó könyvet. Az sem csökkenti a mű értékét, hogy a térbeli–területi jelenségek törvényszerűségeinek, jellegzetességeinek bemutatására a szerző gyakran használ fel különféle matematikai képleteket, egyenleteket (noha tudjuk, hogy a geográfusok tekintélyes hányadának a számtan nem igazán erős oldala...), mivel az ilyen fejezetrészek figyelmes elolvasása után – a lényegretörően pontos fogalmazásnak köszönhetően – a matematikailag kevésbé képzetek számára is érthetővé válik a mondanivaló.

A szerző a mű célját könyvének bevezetőjében a következőképpen fogalmazza meg: „Ez a munka a társadalom területi tagoltságának, a társadalmi folyamatok térbeliségének tudományos megismerésében ... szerephez jutó legfontosabb kérdésköröket, fogalmakat és elemzési eljárásokat értelmezi és egységes rendszerbe foglalva tárgyalja.” NEMES NAGY J. külön is hangsúlyozza, hogy munkája nem átfogó társadalmi térelmélet, hanem a gyakorlat oldaláról kiinduló terület- és településfejlesztéshez, valamint a társadalomkutatáshoz kapcsolódóan vizsgálja a térelméletben használt fogalmakat, ill. alkalmazott módszereket. A szerző szinte teljes körű áttekintést ad arról az eszköztárról, amelyet a társadalmi jelenségek térbeliségének vizsgálata során a kutatók a hazai és nemzetközi gyakorlatban használnak (és ez könyvének külön érdeme), emellett él a bőséges szakirodalomból válogatott gyakori idézés lehetőségével is (ami még érdekesebbé teszi egy–egy fogalomkör tárgyalását).

A bevezetővel induló és közel 200 tételből álló szakirodalommal záruló könyv 12 fejezetből áll, azokon belül pedig további rész- és alfejezetekre oszlik.

Az *első fejezetben (A regionális tudomány)* a szerző a fejezetcímbe megadott fogalmat „járja körül” igen részletesen, arra törekedve, hogy bemutassa a területi kutatások során adódó tudományelméleti problémákat. Ugyancsak itt körvonalazódnak, ill. ütköznek a regionális tudomány mint önálló diszciplína tartalmával, szemléletével és szerepével kapcsolatos tudományos álláspontok és vélemények. A fejezet végén jól szerkesztett ábra szemlélteti a társadalom térbeliségének regionális szemléletű összetevőit (pl. tér, hely, mozgás, társadalmi tevékenység) és ezek egymáshoz való viszonyát.

A filozófiai értelemben használt tér- és időfogalom főbb jelentéstartalmainak áttekintését nyújtja a könyv *második fejezete*, ami a *Tér és idő – egyenlőtlenség és rendezettség* címet viseli. Az olvasó itt számos olyan fogalommal is megismerkedhet, amelyek kifejezetten a térbeliséghez kötődnek (pl. folytonos és osztott tér; személyes, társasági és nyilvános távolság; térmozaik-modellek, területi

adatmátrix), majd a fejezet második részében a térhatás kimutatásának fontosabb vizsgálati módszereibe nyерhetünk bepillantást.

A regionális tudományban használt tereket osztályozza és elemzi a *harmadik fejezet*, ahol belemélyedhetünk a különféle „objektív” és „észlelt” terek tulajdonságainak tanulmányozásába. Ezt követően a *Térelemek* című rövid *negyedik fejezet*ben a társadalmi tereknek „karaktert” adó „építőkövekről” (azaz térelemekről) kapunk részletes információt, megismerve azok egymáshoz való viszonyát és kapcsolódásuk megannyi következményeit.

Az *ötödik fejezet* a térfelosztás vertikális formájával foglalkozik, továbbá a különböző vertikumokban és hierarchikus formákban megjelenő térségi szinteket veszi górcső alá. A szerző részletesen kitér azokra a rendszerekre is, amelyek a társadalom területi működését jellemzik (pl. a közigazgatás és regionális politika színterei), majd a társadalom különféle térségi szintjeinek (makro-, regionális, lokális és mikroterek) ismérveit taglalja.

A különféle horizontális térfelosztások és a térségek tipizálásának sajátosságait, végrehajtásának módszereit és követelményeit vizsgálja a kötet *hatodik fejezete*, amelyből, nem csak a térfelosztás eltérő szempontjait, hanem a határvonal-fogalom négyféle jelentéstartalmát (elválasztó térelem, kapukkal ellátott szűrőzóna, perem és ütközőzóna, összekapcsoló elem) is megudhatjuk. A fejezet utolsó része a térségtipizálás fő kérdéseire igyekszik választ adni, bemutatva az egy- és a többdimenziós osztályozás adta lehetőségeket és korlátokat.

A *Helyzet* című *hetedik fejezetnek* már az első mondatából megtudjuk, hogy a „helyzet” nem más, mint a „helyek rendezettségi viszonya”, éppen ezért mindig relatív. Vizsgálni e vonatkozásban elsősorban a valamilyen speciális, kitüntetett helyzetben lévő (a középpontban, a centrumban vagy a periférián elhelyezkedő) térelemeket érdemes, és elemezni kell az egyes térelemek, térelemcsoportok között kialakult relációkat is. Különös helyzetként foglalkozik a szerző a „szomszédság” fogalmával, ahol megismerhetjük az érintkezéssel, az összekapcsoltsággal, a maximális, ill. minimális összekötöttséggel kapcsolatos területi törvényszerűségeket.

A térbeliség további két, igen fontos ismervével, a *távolsággal* és az *iránnyal* foglalkozó *nyolcadik fejezet*ből megismerhetjük a különböző távolságfajtákat (idő-, költség-, társadalmi távolság), az ún. távolságfüggés jellemzőit és következményeit, majd az irány fogalmával foglalkozó fejezetrészben a trendfelület-elemzés titkaiba avatja be az olvasót NEMES NAGY József.

Újabb fogalomhármassal (*Alakzat, alak, dimenzió*) találkozhatunk a könyv *kilencedik fejezete*nek címében, a térbeli rendezettség sajátosságainak további vizsgálata kapcsán. Itt kerül sor a statisztikából már többek által ismert ponteloszlás-fajták lényegretörő, példákkal illusztrált bemutatására, majd a dimenzió többfajta jelentéstartalmának ismertetésére. Izgalmas az ún. fraktálokat tárgyaló alfejezet, amelyik a dimenzió-kontinuitás világába kalauzolja el az olvasót.

A könyv *tizedik fejezete* a térkapcsolatok formáit vizsgálja, emellett a térbeli egymásra hatás modelljeivel is foglalkozik. A fejezet tanulmányozása során a zárt és nyitott térbeli rendszereken túl megismerhetjük a gravitációs és a potenciálmodellek tulajdonságait, majd a regionális elemzésekben jól használható korreláció- és regresszió számítás módszerét ismerteti a szerző, külön kitérve az eltérő területi szinten is végezhető autokorreklációs számítások jelentőségére.

A társadalom térbeli mozgásformáinak két kitüntetett fajtájával, a migrációval és a terjedéssel (diffúzió) foglalkozik a *tizenegyedik fejezet (Mozgások)* feltárva e mozgások jellegét, a bennük tapasztalható szabályszerűségeket és az őket motiváló tényezőket. A térbeli terjedés sajátosságait szemléletes modellben mutatja be a szerző, felsorolva a területi diffúzió típusait. Részletesen szól az innováció és a térbeli diffúzió szinte szétválaszthatatlan fogalom párjáról mint a modern kor egyik legjellemzőbb, a gazdasági folyamatokat alapvető módon befolyásoló tényezőkről.

A kötet utolsó, *tizenkettedik fejezete* a térbeli és a területi fejlődés fogalmához kapcsolódva arra vállalkozik, hogy összegzést nyújtson a legfontosabb térkategóriák társadalmi megjelenési formáiról. A területi fejlettségbeli különbségek meghatározására alkalmas mutatók gondos kiválasztására jó példa az a táblázat, ahol a szerző 8 mutató segítségével értékeli a magyarországi régiók és megyék gazdaságainak fejlettségi szintjét, majd egyszerű modellekkel mutatja be a területi egyenlőtlenségek időbeli és térbeli alakulásának törvényszerűségeit.

A számos táblázattal és jól szerkesztett ábrákkal kiegészített könyv végéről csupán egy tárgymutató hiányzik. Segítségével ugyanis könnyen megkereshetők lennének azok a definíciók (pl. Csebisev-távolság, lokalizálódás, városökológiai modellek) és fogalmak (pl. a területfejlesztési törvény térségfogalmai), amelyekben a mű igen gazdag (sőt emiatt néhol már egészen tankönyv, ill. kézikönyv jellegű). Egy ilyen tárgymutató révén a kötet még sokoldalúbban lenne használható a társadalom térbeliségével kapcsolatos kategóriák megismerésére.

NEMES NAGY József könyvét elsősorban azoknak ajánlom, akik mélyebben érdeklődnek a regionális társadalomföldrajz elméleti kérdései iránt és részletesen meg szeretnének ismerkedni e tudományterület korszerű vizsgálati módszereivel.

TINER TIBOR

Tóth Pál Péter: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994) – Püski Kiadó, Budapest, 1997.

Alig több, mint egy évtizede, 1987 végén az akkor még szocialistának nevezett Magyarország teljesen váratlanul szembetalálkozott egy olyan problémával, aminek tulajdonképpen nem lett volna szabad felmerülnie: egy „baráti” ország állampolgárai egyszerűen nem akartak visszatérni hazájukba. Ezek a túlnyomórészt magyar nemzetiségű, ám román állampolgárságú személyek ezzel új fejezetet nyitottak a Magyarországgal kapcsolatos nemzetközi vándorlások történetében: hazánk ismét befogadó ország lett, ellentétben a korábbi évtizedekkel, amikor jóval többen mentek el tőlünk, mint ahányan jöttek.

Ezt követően – nagyjából az 1990-es évek közepéig – a nemzetközi vándorlás Magyarországon is bővelkedett látványos eseményekben. Ezek egy része politikailag fontos, a migráció szempontjából azonban múltó epizód volt (pl. az NDK állampolgárainak átengedése az NSZK-ba), másokkal viszont hosszú távon is számolni lehet és kell (pl. több tízezer új állampolgár befogadása).

TÓTH Pál Péter könyvében ennek a néhány mozgalmas évnak az áttekintésére vállalkozott. Elcsépeltnék tünik ugyan a fordulat, de a Szerző vállalkozása valóban úttörő jellegű, méghozzá több szempontból is. Ezek közé tartozik, hogy ilyen témával a szocializmus évtizedei alatt nem illett foglalkozni, így a nemzetközi migrációt érintő kutatásokat az 1980-as évek végén lényegében ellőről kellett kezdeni. Bár e kötet megjelenése előtt jó néhány tanulmány foglalkozott a téma különböző aspektusai-val és részterületeivel, összefoglaló munka azonban nem született.

A kutatások újbóli megkezdését jelentősen nehezítették módszertani problémák, de méginkább a statisztikai adatokkal kapcsolatos nehézségek. Az utóbbiak főleg az összefoglaló munkáknál jelentenek súlyos gondot, így a Szerzőnek ezekkel is meg kellett küzdenie. Az mindenképpen említést érdemel, hogy TÓTH P. P. nem siklott át nagyvonalúan a módszertan és az adatbázis problémáin, hanem az ezekkel kapcsolatos gondjait és kételyeit megosztotta az olvasóval, s maga hívta fel a figyelmet a téma kutatásának korlátaira.

Ezen túlmenően az is kellemesen érinti az olvasót, hogy a Szerző nem csak a könyv címében szereplő néhány év áttekintésére szorítkozott, hanem lényegretörően bemutatta a történelmi előzményeket is. Így a menekültkérdés, ill. a nemzetközi vándorlás 20. sz.-i történetének magyar fejleményeiről is képet kapunk.

A történelmi látásmód alapjában véve is jellemző a könyvre. Ennek megfelelően egy érdekes fejezet foglalkozik pl. a magyar állampolgárság időről időre változó törvényi szabályozásával, továbbá azzal a politikai és társadalmi háttérrel, ami az egyes időszakokban a kérdés törvényi szabályozását befolyásolta, ill. meghatározta.